

Список використаних джерел:

1. Носенко Л.И. Некоторые аспекты защиты имущественных прав несовершеннолетних граждан в судебном порядке / Л.И. Носенко // Гражданское право и процесс. – 2004. – № 3.
2. Жилинкова И.В. Правовой режим имущества членов семьи / И.В. Жилинкова. – Харьков, 2000.
3. Ершова Н.М. Охрана прав несовершеннолетних по советскому гражданскому и семейному праву / Н.М. Ершова. – М. : Юридическая литература, 1965.
4. Веберс Я.Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве / Я.Р. Веберс. – Рига, 1976.
5. Беспалов Ю.Ф. Защита гражданских и семейных прав ребенка в Российской Федерации : [учебно-практическое пособие] / Ю.Ф. Беспалов. – М. : ОСЬ-89, 2004.
6. Мейер Д.И. Русское гражданское право : в 2 ч. / Д.И. Мейер. – По исправл. и доп. 8-му изд., 1902. – М. : Статут, 1997. – Ч. 2. – 2997.
7. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1105-14>.
8. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2109-14>.
9. Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/796-12>.
10. Про внесення змін до Сімейного та Цивільного кодексів України : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/524-16>.
11. Жилинкова І.В. Практика застосування норм Сімейного та Цивільного кодексів України у запитаннях та відповідях / І.В. Жилинкова // МЕН. – 2005. – № 3 (21).
12. Жилинкова И.В. Правовой режим имущества членов семьи / И.В. Жилинкова. – Харьков, 2000.
13. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку надання органами опіки та піклування дозволів на вчинення правочинів щодо нерухомого майна дітей : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3234-17>.
14. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту майнових прав дітей : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4314-17>.
15. Беспалов Ю.Ф. Защита гражданских и семейных прав ребенка в Российской Федерации : [учебно-практическое пособие] / Ю.Ф. Беспалов – М. : ОСЬ-89, 2004.
16. Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей : Закон України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2623-15>.

ПОНОМАРЬОВА Т. І.,

здобувач кафедри кримінального
права та кримінології

(Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 343.2/7 (477)

**ІНСТИТУТ ОМБУДСМЕНА З ПРАВ ДИТИНИ В ПОЛЬЩІ ТА УКРАЇНІ –
ОДИН ІЗ КРОКІВ ДО ГУМАНІЗАЦІЇ ЮВЕНАЛЬНОЇ ПЕНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ**

У статті автор розглядає права та обов'язки омбудсмена з прав дитини в Республіці Польща та Україні, підкреслює необхідність доопрацювання національного законодавства, яке стосується Уповноваженого з прав дитини та вносить пропозиції щодо вирішення цієї проблеми з метою удосконалення ювенальної пенальної політики.

Ключові слова: омбудсмен з прав дитини, неповнолітні, ювенальна юстиція, Польща, Україна, кримінальне законодавство.

В статье автор рассматривает права и обязанности омбудсмена по правам ребенка в Республике Польша и в Украине, подчеркивает необходимость доработки национального законодательства, касающегося Уполномоченного по правам ребенка и вносит предложения по решению этой проблемы с целью усовершенствования ювенальной пенальной политики.

Ключевые слова: омбудсмен по правам ребенка, несовершеннолетние, ювенальная юстиция, Польша, Украина, криминальное законодательство.

In the article the author reviews the rights and responsibilities of the Ombudsman for Children's Rights in Poland and Ukraine, underlines the necessity to improve national legislation relating Ombudsman for Children and submit proposals to address this issue in order to better juvenile penalty policy.

Key words: ombudsman for children, juveniles, juvenile justice, Poland, Ukraine, criminal law.

Вступ. Кожна держава прагне вдосконалити своє національне законодавство, зробити його гуманним та таким, що виконуватиме своє головне завдання – забезпечення захисту прав та свобод людини та громадянина. Однак національне законодавство не може існувати без імплементації до нього міжнародних норм та без обміну досвідом із зарубіжними країнами.

Значення компаративістських досліджень у праві взагалі та кримінальному зокрема важко переоцінити, і багаторічний досвід учених є тому підтвердженням. До порівняльної характеристики кримінального законодавства зарубіжних країн із національним час від часу звертається значна кількість науковців, з яких необхідно виділити українських авторів В.О. Навроцького, М.І. Хавронюка та А.В. Савченка та польських вчених Є. Врубльовські, Ю. Бардаха та С. Розмаріна.

Так, український учений М.І. Хавронюк, досліджуючи проблеми наукового осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн, зазначив, що українська доктрина кримінального права існує й розвивається з урахуванням відомих нам досягнень зарубіжної доктрини кримінального права, правильних та помилкових рішень кримінально-правової політики та положень кримінального законодавства інших держав [1, с. 298].

Схожу позицію займає також А.В. Савченко, який вважає, що необхідність активного використання в процесі наукових пошуків порівняльно-правового методу продиктована не тільки часом, а й положеннями чинного кримінального законодавства України [2, с. 21].

Справедливою є думка В.О. Навроцького, що, незважаючи на текстуальні й змістові розбіжності в текстах кримінальних законів різних держав (які в окремі періоди посилюються), породжені ними специфічні правозастосовні рішення, фундаментальні теоретичні положення продовжують залишатися єдиними [3, с. 152].

У свою чергу польський юрист Є. Врубльовські визнавав можливим існування не тільки правової схожості та правової відмінності, а й правової непорівнюваності. Для цього вчений виокремив типологію основних компаративістських суджень: а) об'єкт А є порівнюваним із об'єктом Б із урахуванням ознак С 1, С 2; б) об'єкт А схожий на об'єкт Б за ознаками С 1, С 2; в) об'єкт А є відмінним від об'єкта Б за ознаками СД 1, СД 2; г) об'єкт А схожий (є відмінним) на (від) об'єкт (а) Б з урахуванням ознак С 1, С 2, С 3 (у ступені Д 1, Д 2), д) об'єкт А є непорівнюваним з об'єктом Б з урахуванням ознак С 1, С 2 [4, с. 156].

Дещо відрізняється від попередніх думок думка польського академіка С. Розмаріна, який вважає, що предметом порівняльного правознавства є лише правові інститути, які належать до інших систем, та знаходяться в розвитку, у динаміці [5, с. 51].

Свого часу французький філософ Р. Давід зазначив, що порівняльне право корисно для того, щоб краще знати наше національне право й покращувати його. Законодавець завжди у своїй діяльності використовував порівняльне право [6, с. 27].

Постановка завдання. З урахуванням історичної схожості польського та українського суспільства, правових менталітетів зазначених держав та того, що Республіка Польша тривалий час є членом Європейської спілки, а для України місце в Європейському Союзі (далі – ЄС) є пріоритетним, вважаємо, що порівняльне кримінально-правове дослідження польського та українського кримінальних законодавств щодо відповідальності неповнолітніх надасть можливість не тільки зіставити нормативно-правові акти зазначених європейських країн, а й обмінятися досвідом щодо удосконалення ювенальної пенальної політики в державах.

Кримінальні законодавства Польщі та України мають відмінності як у структурі самого Кримінального кодексу, так і в підході до визначення основних положень, які стосуються встановлення відповідальності за ті чи інші злочини, визначення видів покарань та звільнення від нього, тому цікавим є підхід польських учених до характеристики кримінального законодавства.

Наприклад, польський учений-криміналіст, професор Ю. Макаревич зазначав, що кримінальне право є «як би фотографічним негативом, який відображає <...> рівень цивілізації, громадську структуру, потреби та ідеали даного суспільства» [7, с. 417].

Результати дослідження. У контексті кримінально-правової доктрини ювенальна пенальна політика держави насамперед повинна визначатися якістю захисту прав неповнолітнього під час здійснення щодо нього правосуддя.

У більшості зарубіжних країн контроль за дотриманням прав неповнолітньої особи покладено на Уповноваженого з прав дитини (далі – Уповноважений), не є виключенням й Республіка Польща, у якій зазначене завдання регламентовано ст. 72 Конституції Республіки Польща, де зазначено, що Республіка Польща повинна забезпечувати захист прав дітей. Кожна людина має право вимагати від органів державної влади забезпечення захисту дітей від насильства, жорстокості, експлуатації та деморалізації. Дитина, позбавлена батьківського піклування, має право на турботу та допомогу з боку державних органів. Під час встановлення прав дитини державні органи, на які покладено відповідальність за дитину, повинні розглядати та за можливості враховувати її думку [8] (переклад наш – Т. П.).

Щодо цінності існування інституту омбудсмена з прав дитини влучно висловив свою думку діючий Уповноважений республіки Польща М. Михалак, який зазначив, що органи, установи та організації, які займаються правами дітей та їх захистом, часто діють тільки в певному соціальному середовищі або в тій чи іншій галузі, тому часом трапляється так, що ситуація, у якій опинилася дитина, перестає бути головною метою їх діяльності. Із цієї точки зору створення незалежного інституту омбудсмена з прав дитини підтримує максимальні зусилля держави щодо захисту її прав. Уповноважений підкреслює, що омбудсмен не замінює спеціалізованих послуг та асоціацій. Мова йде про захист дитини, але не про втручання в ситуації, коли існуючі процедури виявилися неефективними або дитині не було приділено належної уваги.

М. Михалак спирається на відповідний закон, у якому передбачено, що Уповноважений діє згідно з власною ініціативою, враховуючи інформацію, що надійшла, де вказується, що права та інтереси дитини були порушені. Під час здійснення своїх повноважень Уповноважений з прав дитини у своїй діяльності керується принципами, що містяться в Конституції Республіки Польща, Конвенції про права дитини і в Законі Польщі «Про Уповноваженого з прав дитини».

Основною метою роботи Уповноваженого є забезпечення благополуччя дитини (яке розуміється як життя всіх заходів у її інтересах), рівності прав усіх дітей, поваги до відповідальності батьків за розвиток та освіту дітей і їх власних прав та обов'язків [9, с. 7] (переклад наш – Т. П.).

Згідно зі ст. 3 Закону Республіки Польща від 6 січня 2000 року «Про Уповноваженого з прав дитини» Уповноважений у спосіб, визначений у законі, вживає дії, метою яких є забезпечення повного й гармонійного розвитку дитини, з дотриманням її гідності та поваги в ній її особистості.

Уповноважений діє в інтересах захисту прав дитини, а саме: 1) права на життя та охорону здоров'я; 2) права на виховання в сім'ї; 3) права на відповідні соціальні умови; 4) права на науку.

Уповноважений вживає дії, націлені на захист дитини від насильства, жорстокості, експлуатації, деморалізації, занедбаності та іншого поганого поводження. Уповноважений особливою турботою та допомогою оточує неповноцінних дітей. Уповноважений популяризує права дитини та методи їх захисту [10] (переклад наш – Т. П.).

Згідно зі ст. 10 Закону Польщі «Про Уповноваженого з прав дитини» до прав Уповноваженого належать такі: проводити розслідування, навіть без попередження, за кожною справою на місці; вимагати від органів влади, організацій чи установ надання пояснень, інформації, а також актів і документів, у тому числі таких, що містять особисті дані; заявляти про свою участь у судових справах, розглянутих Конституційним Судом Польщі, порушених на підставі заяви Уповноваженого із цивільних справ або через конституційну скаргу, яка стосується прав дитини, а також брати участь у цих процесах; звертатися до Верховного Суду Польщі з пропозиціями з питань вирішення розбіжностей в інтерпретації законодавства у сфері юридичних положень, що стосуються прав дитини; вносити касацію або касаційну скаргу в порядку та на засадах, визначених в окремих положеннях; на правах, які надаються прокурору, вимагати відкриття розслідування в цивільних справах, а також брати участь у вже розпочатому процесі; брати участь у розпочатому

процесі, що стосується неповнолітніх, зокрема, на правах, які надаються прокурору; вимагати порушення підготовчого процесу в справах про злочини; звертатися з вимогою порушення провадження про адміністративне правопорушення, вносити скарги до адміністративного суду, а також брати участь у цих процесах на правах, які надаються прокурору; звертатися з пропозицією з приводу покарання в процесах, що стосуються правопорушень, у порядку й на засадах, визначених в окремих положеннях; доручати проведення досліджень, а також підготовлювати експертизи та висновки [10] (переклад наш – Т. П.).

Згідно зі ст. 10а Закону Польщі Уповноважений може також звертатися до відповідних органів, організацій або установ із вимогою вжити дії в інтересах дитини, які знаходяться в їх компетенції. Органи, організації та установи, про які йде мова, зобов'язані розглядати справи, що були направлені Уповноваженим. Орган, організація або установа, до яких Уповноважений звернувся з вимогою розпочати дії в інтересах дитини, зобов'язані невідкладно, не пізніше ніж 30 днів повідомити Уповноваженому про розпочаті дії або про свою позицію із цього питання.

У разі, коли орган, організація або установа не повідомлять Уповноваженому про розпочаті дії або про свою позицію в цій справі, або коли Уповноважений не згоден із їх точкою зору в цій справі, він може звернутися до відповідного вищого за ієрархією органа цієї організації чи установи з вимогою здійснення відповідних дій.

У разі, коли Уповноважений констатував у діяльності органа, організації або установи порушення прав або благ дитини, він може вимагати відкриття дисциплінарного розслідування або застосування службових санкцій [10] (переклад наш – Т. П.).

Таким чином, польський законодавець серед інших прав Уповноваженого з прав дитини передбачив можливість впливати на хід кримінального провадження, у яких бере участь неповнолітній, що, на нашу думку, є не тільки доцільним в умовах сьогодення, а й сприяє імплементації міжнародних рекомендацій, викладених у п. 57 Керівних принципів Організації Об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Рядських керівних принципах»), у якому йдеться про те, що омбудсмен для молодих осіб повинен забезпечувати дотримання статусу прав та інтересів молодих людей і кваліфіковане звернення до наявних служб. Омбудсмен контролюватиме також здійснення Ер-Рядських керівних принципів, Пекінських правил та Правил, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі. Омбудсмен через регулярні інтервали часу публікуватиме доповідь про досягнутий прогрес й труднощі, які зустрілися в процесі здійснення цих міжнародно-правових документів [11].

В Україні питання щодо запровадження посади омбудсмена (посада омбудсмена з прав дитини при Президенті України була введена 11 серпня 2011 року) вирішено схожим із Польщею чином.

28 січня 2012 року в Женеві під час 56-ї сесії Комітету ООН з прав дитини було розглянуто об'єднані 3 і 4 періодичні доповіді України про виконання державою положень Конвенції про права дитини та початкової доповіді щодо виконання Факультативного протоколу до Конвенції про права дитини щодо участі дітей у військових конфліктах, у результаті чого було складено Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини (далі – Комітет), у п. 85 яких зазначалося, що Комітет закликає державу-учасницю запровадити систему ювенальної юстиції, як це передбачено Національним планом дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2016 року.

З огляду на це Комітет закликає державу-учасницю вжити усіх заходів для того, щоб нова Концепція розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні та відповідний закон про її затвердження повністю відповідали зазначеній концепції та іншим відповідним стандартам, зокрема Мінімальним стандартним правилам ООН, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила»), Керівним принципам запобігання злочинності серед неповнолітніх Організації Об'єднаних Націй («Ер-Рядські керівні принципи»), Правилам ООН щодо захисту неповнолітніх, позбавлених волі («Гаванські правила»), Віденські керівні принципи щодо дій в інтересах дітей у системі кримінального правосуддя.

Комітет рекомендує державі-учасниці вживати заходів для того, щоб система ювенальної юстиції на практиці переходила від каральної до відновної системи правосуддя щодо неповнолітніх, що передбачає застосування заходів, альтернативних позбавленню волі, а саме: примирення, виведення із системи кримінального правосуддя, консультування, громадські роботи чи відстрочення виroku, де це можливо; запровадити на законодавчому рівні та на практиці єдиний мінімальний вік кримінальної відповідальності згідно із Загальним коментарем № 10 (2007 рік) щодо прав дитини в системі ювенальної юстиції; у світлі попередньої рекомендації розглянути

можливість ліквідації шкіл соціальної реабілітації, де можуть утримуватися діти у віці від 11 до 14 років, які були визнані винними в скоєнні суспільно небезпечних діянь; розробити альтернативні заходи для роботи з такими дітьми; зміцнити послуги соціальної підтримки, у тому числі шляхом навчання та збільшення кількості спеціалістів соціальних центрів для сімей, дітей та молоді з тим, щоб забезпечувати психосоціальну реабілітацію дітей, які знаходяться в конфлікті із законом, та реалізовувати для них відповідні програми; у процесі виконання цих рекомендацій звертатися за технічною допомогою до організацій системи ООН, що працюють у країні, включаючи ЮНІСЕФ та Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) [12].

Однак вважаємо доцільним звернути увагу на те, що інститут омбудсмена з прав дитини в Україні існує як факультатив інституту Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.

На офіційному сайті Уповноваженого зазначається, що дотримання прав дитини є одним із пріоритетних напрямів роботи Уповноваженого з прав людини. У структурі Секретаріату Уповноваженого створено відповідний структурний підрозділ із питань дотримання прав дитини, до повноважень якого віднесені питання щодо моніторингу стану дотримання в Україні прав дитини, виконання Україною міжнародних зобов'язань у цій сфері та підготовка пропозицій Уповноваженому з прав людини щодо вжиття актів реагування з метою запобігання порушенням прав дитини або сприяння їх поновленню. За роки існування інституту Уповноваженого з прав людини в 2013 році Україна вперше стала членом Європейської мережі омбудсменів із прав дітей (ENOC) [13].

Згідно з Положенням «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини» від 11 серпня 2011 року Уповноважений, відповідно до покладених на нього завдань, має право брати у встановленому порядку в опрацюванні проєктів законів, актів Президента України з питань прав та законних інтересів дитини; відвідувати в установленому порядку спеціальні установи для дітей, заклади соціального захисту дітей та інші заклади, у яких перебувають діти, у тому числі місця тримання затриманих, попереднього ув'язнення, установи виконання покарань, психіатричні заклади, спеціальні навчально-виховні установи, опитувати осіб, які там перебувають, та отримувати інформацію про умови їх тримання; звертатися до державних органів щодо сприяння вирішенню питань, віднесених до компетенції Уповноваженого; одержувати в установленому порядку від державних підприємств, установ, організацій необхідну інформацію, документи та матеріали, у тому числі з обмеженим доступом, з питань, що належать до компетенції Уповноваженого; залучати в разі потреби в установленому порядку до опрацювання окремих питань представників органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян, а також експертів, учених та фахівців, у тому числі на договірній основі; брати в установленому порядку участь у засіданнях державних органів із питань, що належать до компетенції Уповноваженого; звертатися до державних органів, у тому числі правоохоронних, щодо виявлених фактів порушень прав та законних інтересів дитини; вивчати в установленому порядку стан роботи із соціально-правового захисту дітей у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, спеціальних установах для дітей і закладах соціального захисту дітей, стан виховної роботи з дітьми в навчальних закладах; взаємодіяти з організаціями, у тому числі міжнародними, з питань захисту прав та законних інтересів дитини [14].

Таким чином, на відміну від польського законодавства, у якому омбудсмен має право контролювати хід провадження та брати в ньому участь, український омбудсмен лише має право відвідувати установи, у яких утримується неповнолітній, та отримувати інформацію про умови його утримання.

На нашу думку, **користуючись досвідом Республіки Польща**, у межах створення системи ювенальної юстиції в рамках проведення реформи судової системи з метою поліпшення національного законодавства у сфері захисту прав дітей, удосконалення превентивної та профілактичної роботи з метою запобігання вчиненню дітьми злочинів та інших правопорушень та створення ефективної системи реабілітації неповнолітніх правопорушників [15], що поставлено за мету в Законі України від 5 березня 2009 року № 1065-VI «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року», доцільним є розширення переліку обов'язків омбудсмена з прав неповнолітніх щодо питань захисту інтересів неповнолітніх засуджених, звільнених від покарання, що сприятиме розвантаженню правоохоронних органів, кримінально-виконавчих служб, органів опіки та піклування, покращить рівень соціального захисту неповнолітніх, звільнених від покарання, та становленню останніх на шлях виправлення.

В обов'язки омбудсмена має входити контроль за додержанням законності під час кримінального провадження стосовно неповнолітніх; контроль за здійсненням повного об'єктивного та всебічного розслідування обставин вчинення неповнолітнім злочину; контроль за дотриманням правоохоронними та судовими органами рекомендацій міжнародних нормативно-правових актів із питань відправлення правосуддя щодо неповнолітніх; контроль за дотриманням неповнолітнім умов звільнення від покарання; контроль за кримінально-виконавчими службами, відповідальними за ресоціалізацію та реабілітацію неповнолітнього; контроль за дотриманням прав та свобод неповнолітнього, звільненого від покарання.

Висновки. Таким чином, створення інституту омбудсмена з прав дитини як у Польщі, так і в Україні стало результатом прагнення держав захистити права неповнолітніх під час їх взаємодії з органами державної, виконавчої та судової влади, а також забезпечення нормального поведіння батьків із ними. Зазначене є важливим кроком у розвитку ювенальної пенальної політики в державах, про що свідчать спроби законодавця ввести в перелік прав омбудсменів контроль за дотриманням свобод неповнолітніх під час здійснення щодо них правосуддя.

Список використаних джерел:

1. Хавронюк М.І. Наукове осмислення правової доктрини та кримінального законодавства зарубіжних країн / М.І. Хавронюк // Вісник Асоціації кримінального права України. – 2013. – № 1 (1). – С. 298–347.
2. Савченко А.В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.08 / А.В. Савченко ; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2007. – 227 с.
3. Навроцький В.В. Кримінальне право України в епоху глобалізації / В.В. Навроцький // Геополітика України: історія і сучасність. – 2010. – Вип. 2. – С. 140–152.
4. Врублевски Е. Проблема несравнимости в правовой компаративистике / Е. Врублевски // Сравнительное правоведение / под ред. В.А. Туманова. – М., 1978. С. 156–171.
5. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А.Х. Саидов ; под ред. В.А. Туманова. – М. : Юристъ, 2003. – 448 с.
6. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, К. Жоффре-Спинози ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Междунар. отношения, 2009. – 456 с.
7. Фріс П.Л. До розуміння категорій «поняття» та «завдання (функції)» кримінального права в українській та польській кримінально-правовій теорії / П.Л. Фріс // Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку : збірник наукових праць / за ред. Ю.С. Шемшученка, І.С. Гриценка, М.Б. Бучка ; упор. О.В. Кресін. – К. : Логос, 2010. – С. 416–420.
8. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://konstytucja.pl>.
9. Jaros P.J. Rzecznik Praw Dziecka w Polsce. Ukształtowanie Rzecznika Praw Dziecka w Polsce jako organu państwowego. Komentarz do Ustawy o Rzeczniku Praw Dziecka / P.J. Jaros. – Warszawa, 2013. – 206 с.
10. Ustawa z dnia 6 stycznia 2000 r. «O Rzeczniku Praw Dziecka» : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://brpd.gov.pl/materialy-do-pobrania/ustawa>.
11. Керівні принципи Організації об'єднаних Націй для попередження злочинності серед неповнолітніх («Ер-Рядські керівні принципи»), прийняті та проголошені резолюцією 45/112 Генеральної Асамблеї від 14 грудня 1990 року [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_861.
12. Заключні зауваження та рекомендації Комітету ООН з прав дитини [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child/rekomendacziii-mizhnarodnix-instituczij>.
13. Права дитини [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ombudsman.gov.ua/ua/page/child>.
14. Положення «Про Уповноваженого Президента України з прав дитини», затверджене Указом Президента України від 11 серпня 2011 року № 811/2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/811/2011>.
15. Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2016 року : Закон України від 5 березня 2009 року № 1065-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T091065.html.

